

Ф. ЕНГЕЛС

МАРКАТА²¹⁴

*Написано от Ф. Енгелс в средата
на септември — първата половина
на декември 1882 г.*

*Напечатано като приложение към книгата
F. Engels. „Die Entwicklung des Sozialismus
von der Utopie zur Wissenschaft“.
Hoftingen — Zürich, 1882*

*Печата се по текста на четвъртото
издание на книгата от 1891 г.*

Оригиналът на немски

В страна като Германия, където повече от половината население живее още със земеделски труд, нужно е работниците социалисти, а чрез тях и селяните да се запознаят с начина, по който се е появила съвременната поземлена собственост, едра и дребна. Нужно е, за да се противопостави на сегашната мизерия на надничарите и на сегашното положение на заробените от дългове дребни селяни древната обща собственост на всички свободни мъже върху всичко, представляващо тогава за тях действително „отечество“, т. е. наследено свободно общо владение. Ето защо аз давам кратко историческо описание на онзи древен поземлен строй на германците, който се е запазил до наши дни като жалки остатъци, но който през цялото средновековие е служел като основа и образец на всяко обществено устройство и е пронизвал целия обществен живот не само на Германия, но и на Северна Франция, Англия и Скандинавия. И все пак той беше така забравен, че едва в последно време Г. Л. Маурер трябваше отново да открие истинското му значение²¹⁶.

Два стихийно възникнали факта господствуват в първобитната история на всички или почти всички народи: делението на народа по родство и общата собственост върху земята. Така е било и у германците. Делението на племена, родови групи и родове, донесени от Азия, деление, по което и в римската епоха техните бойни отряди още са се строявали така, че винаги рамо до рамо са стояли близки роднини, същото деление е определяло у тях реда за овладяване на новите земи източно от Рейн и северно от Дунав. Всяко племе е засядало на новото място не по своя прищявка или случайни обстоятелства, а в съответствие с родствената близост на съплеменниците, както

сочи ясно Цезар²¹⁶. На по-близките по родство по-значителни групи се е падала определена област, в границите на която отделните родове, включващи определен брой семейства, също така са се заселвали заедно и са образували отделни села. Няколко родствени села са образували стотня (на древен горногермански език — *huntari*, на древноскандинавски — *heradh*), няколко стотни са образували окръг, [*Gau*]; съвкупността от тези окръзи е образувала самия народ. Земята, върху която селото не е слагало ръка, е оставала на разположение на стотнята; онова, което не се е падало на стотнята, е оставало за целия окръг; останалата и след това неподделена земя — в повечето случаи доста значителна площ — е била пряко владение на целия народ. Така в Швеция срещаме едно до друго всички тези различни степени на общинно владение. Всяко село е имало селска общинна земя (*bys almänningar*) и наред с това е съществувала общинна земя на стотнята (*härad*), на окръга или провинцията (*lands*) и най-после — общи земи, върху които е претендирал кралят като представител на целия народ и които затова са били наричани тук *könungs almänningar**. Обаче всички тези земи без разлика, дори и кралската, са се наричали алменди, общинни земи.

Ако и да е съществувала някога в Германия тази форма на старошведския поземлен общинен строй, който във всеки случай със своите точно определени подразделения принадлежи към по-късна степен на развитие, тя бързо изчезнала. Върху доста обширните земи, които в началото са били предоставени на всяко отделно село, земите на *марката*, бързо увеличаващото се население е основавало редица дъщерни села, които заедно със селото майка са образували сега като равноправни или не напълно равноправни участници една община-марка. Ето защо, доколкото източниците позволяват да се проникне в миналото, навсякъде в Германия намираме по-голям или по-малък брой села, обединени в *една* община-марка. Обаче над тези съюзи, поне в първия период, са стояли още по-обширни съюзимарки на стотните или окръзите и най-после целият народ първоначално е образувал една голяма община-марка за разпореждане със земята, останала в пряко владение на народа, и за упражняване на върховния надзор над марките, които са влизали в състава ѝ.

Чак до времето, когато Франкската държава подчинила германските земи на източния бряг на Рейн, центърът на тежестта на общината-марка изглежда е бил в окръга, а окръгът всъщност е обващал общината-марка. Защото само така се обяснява, че при административното деление на Франкската държава толкова много стари големи марки отново се появяват като съдебни окръзи. Но

* — кралска алменда. *Ред.*

скоро след това вече започва раздробяване на старите големи марки. Обаче още в „Имперското право“ от XIII и XIV векове се казва, че обикновено марката обхваща от 6 до 12 села²¹⁷.

По времето на Цезар поне значителната част от германците, а именно племето свеви, което още не било преминало към трайна заседналост, обработвали земята си общо. Както може да се предполага по аналогия с други народи, това е ставало така: отделните родове, които включвали по няколко семейства, свързани с близко родство, обработвали общо предоставената им земя, която всяка година се променяла, и продуктите се деляли между семействата. Но когато и свевите към началото на нашето летоброене заседнали за постоянно на новите места, този ред скоро изчезнал. Във всеки случай Тацит (150 години след Цезар) знае само за обработване на земята от отделните семейства. Но и на тях земята се предоставяла за обработване само за една година; след изтичането на всяка година отново се разпределяла и сменявала.

И сега още можем да видим на Мозел или в Хохвалд в така наречените дворни общини [Gehöferschaften], как е ставало това. Цялата обработваема земя, ниви и ливади — наистина вече не ежегодно, но все пак на всеки 3, 6, 9 или 12 години, — там се съединява в обща площ и се дели на известен брой блокове [„Gewanne“] в зависимост от разположението и качеството на почвата. Всеки блок от своя страна се дели на толкова равни части във формата на дълги, тесни ивици, колкото правоимеющи членове има в общината; тези части се разпределят между тях по жребий, така че всеки член на общината получава първоначално равна част във всеки блок, т. е. от всеки участък, който има свое разположение и качество на почвата. Сега парцелите са станали неравни в резултат на раздробяването им при наследяване, поради продажби и т. н., но старият пълен парцел все още е онази единица, по която се определят размерите на една половинка, четвъртинка, осмина и пр. части от парцела. Необработената земя, горите и пасищата остават общинно владение за общо ползване.

Същата тази древна система е била запазена до началото на нашия век в баварския Рейнски Пфалц във вид на така наречените жребийни парцели, обработваемата земя на които впоследствие е преминала в частна собственост на отделните членове на общината. И дворните общини намират все повече за изгодно да прекратяват преразпределенията и да превръщат сменяващото се владение в частна собственост. По този начин повечето от тях, а на някои места дори всички, през последните четиридесет години са изчезнали и са се превърнали в обикновени села на парцелни селяни с общо ползване на горите и пасищата.

Първото парче земя, което е преминало в частна собственост на отделното лице, е била земята, върху която е било построено жилището. Неприкосновеността на жилището, тази основа на всяка лична свобода, е била пренесена от колата на чергаря в дървения дом на заседналия селянин и постепенно се е превърнала в пълно право на собственост върху къщата и двора. Това е станало още по времето на Тацит. Дворното стопанство на свободния германец вероятно още тогава се е отделило от марката и ставайки по този начин недостъпно за длъжностните лица на марката, е представлявало сигурно убежище за бегълците, както се описва в по-късни устави на марки и отчасти в „народните законници“ от V—VIII в.²¹⁸ Защото свещеността на жилището е била не следствие, а причина за превръщането му в частна собственост.

Четири-пет века след Тацит срещаме в народните законници и орната земя като наследствено, макар и не безусловно свободно владение на отделните селяни, които имали право да се разпореждат с нея чрез продажба или друга форма на отчуждаване. Имаме две опорни точки за обясняване причините на това превръщане.

Първо, от самото начало в самата Германия наред с описаните вече затворени села с пълна общност на обработваемата земя са съществували и такива села, в които освен дворните места също и ниви са били отделени от общината, от марката, и предадени на отделни селяни за наследствено ползване. Но това е ставало само там, където го е налагал, така да се каже, характерът на местността: в тесни долини като например в Бергски окръг, върху тесни, плоски възвишения между блата като във Вестфалия. По-късно така е било в Оденвалд и почти във всички алпийски долини. Тук селото, както е и досега, се е състояло от разпръснати единични дворове, около всеки от които са били разположени принадлежащите му ниви; тук е било трудно да се извърши преразпределение, затова под разпореждането на марката е оставала само околната необработена земя. А когато по-късно придобило значение правото на разпореждане с къщата и двора чрез предаването му на трети лица, такива притежатели на дворове са разполагали вече с изгоден предимство. Стремещът да се получи същото предимство е могъл и в някои села с общинско владение на обработваемата земя да доведе до постепенно прекратяване на обичайните преразпределения, а чрез това и до превръщане на отделните парцели на общинарите в наследствени и отчуждаеми.

Второ, завоеванията са довели германците на римска територия, където много векове земята е била частна собственост (и при това римска, неограничена) и където завоевателите при своята малоброй-

ност в никакъв случай не са могли да премахнат напълно така дълбоко закоренилата се форма на притежание. За връзката между наследствената частна собственост върху нивите и ливадите и римското право, поне върху предишната римска територия, говори фактът, че запазилите се до наше време остатъци от общинна собственост върху обработваемата земя се срещат именно на левия бряг на Рейн, т. е. макар и в завладяна, но *напълно германизирана* област. Когато през V век франките се заселили тук, у тях трябва да е съществувала още общността на обработваемата земя, иначе не бихме откривали сега там дворни общини и жребийни парцели. Но скоро и тук неудържимо е проникнала частната собственост, защото само за нея се споменава в „Рипуарския законник“ от VI век²¹⁹, когато става дума за обработваема земя. И във вътрешна Германия орната земя, както казахме, скоро е преминала в частна собственост.

Но макар германските завоеватели да са преминали към частна собственост върху нивите и ливадите, т. е. при първото разпределяне на земята или скоро след него се отказали от нови преразпределяния (нищо повече), от друга страна, те навсякъде са въвели своя германски марков строй с общо владение на горите и пасищата и с върховна власт на марката и върху поделената земя. Това са направили не само франките в Северна Франция и англосаксите в Англия, но и бургундите в Източна Франция, вестготите в Южна Франция и Испания, остготите и лангобардите в Италия. Впрочем в тези последните страни, доколкото е известно, следи от съществуването на марката са се запазили и досега почти само във високопланинските места.

В резултат на отказването от ново преразпределяне на обработваемата земя марковият строй приема сега онази форма, в която го виждаме не само в старите „народни законници“ от V—VIII в., но и в английските и скандинавските средновековни законници, в многобройните германски маркови устава (така наречените Weistümer) от XIII до XVII в. и в обичайното право (сoûtumes) на Северна Франция.

Отказала се от правото за периодично преразпределяне на обработваемата земя и ливадите между отделните свои членове, общината-марка не отстъпила нито едно от другите си права върху тези земи. А тези права са били доста значителни. Общината е предала своите земи на отделните лица, само за да я използват те като ниви и ливади, но за никаква друга цел. Вън от това частният владелец не е имал никакво право. По тази причина намерените в земята съкровища, лежащи по-дълбоко, отколкото достига палешникът, първоначално са принадлежали не на владелеца, а на общината; същото се отнася и до правото за добив на руда и пр. Всички тези права

по-късно били узурпирани от феодалите и князете, които ги използвали в свой интерес.

Но и използването на нивите и ливадите било подчинено на контрола и регулирането на общината, което ставало по следния начин. Там, където господствувала триполната система — а така е било почти навсякъде, — цялата обработваема земя на селото се е деляла на три еднакво големи полета, всяко от които последователно е било определяно една година за засяване на зимници, втора година за пролетници, трета година за угар. По този начин селото всяка година е имало поле за зимници, за пролетници и за угар. При разпределението на земята се е гледало делът на всеки член на общината да се разпределя еднакво върху трите полета, за да може всеки без загуба да се подчини на задължителното сеитбообръщение на общината; така той е трябвало да засява зимници само на своя дял от полето за зимниците и т. н.

Определяната за угар земя, докато тя е била на угар, всеки път отново преминавала в общо владение и служела на цялата община за пасище. И веднага след прибирането на реколтата от другите две полета те също отново се връщали в общото владение до нова сеитба и се използвали за общо пасище. Същото се отнася и до ливадите след есенния сенокос. На всички полета, където е трябвало да пасе добитъкът, владелецът им е бил длъжен да махне оградите. Това така наречено принудително право на паша естествено е налагало времето за засяване, както и за жътва, да не зависи от отделното лице, а да се определя общо за всички, и то от общината или от обичая.

Цялата останала земя, т. е. всичко, което не било двор и къща или разпределено селско землище: гора, пасища, пустеещи земи, блата, реки, езера, пътища, места за лов и риболов, оставала както в старо време общинна собственост за общо ползване. Тъй както частта на всеки член на общината в поделената обработваема земя на марката е била първоначално еднаква за всички, така е била еднаква и неговата част в ползването от „общите имоти на марката“. Начинът на това ползване се определял от всички членове на общината; по същия начин се е определял начинът на подялбата, когато обработената вече земя не стигала и от общата земя на марката се отрязвал участък за обработване. Общите земи на марката се използвали главно за паша на говедата и за изхранване на свине с жълъди; освен това горите доставяли строителен материал и дърва, листа за постеля на добитъка, земни плодове и гъби, а блатата, ако имало такива, торф. Постановленията за пасищата, за използването на горите и т. н. са главно съдържание на многобройните, запазени се от най-различни периоди устави на марки, записани по времето,

когато старото неписано, обичайно право започнало да става спорно. Запазилите се още общински гори са жалък остатък от тези древни, неподелени общи имоти на марката. Друг остатък, поне в Западна и Южна Германия, е дълбоко вкоренената в народното съзнание представа, че гората е общ имот, в който всеки може да събира цветя, ягоди, малини, гъби, букови жълъди и т. н. и изобщо има право да прави всичко, каквото пожелае, доколкото не причинява щети. Но и тук Бисмарк се погрижи със своя прословут закон за брането на ягоди и пр.²³⁰ да установи в западните провинции старо-пруските юнкерски порядки.

Наред с еднаквите парцели земя и еднаквите права в използването на общите имоти, членовете на общината са имали първоначално еднакво право да участвуват в законодателската дейност, в управлението и съдопроизводството в границите на марката. На определени срокове, а при нужда и по-често, те са се събирали под открито небе да решават общите работи на марката, както и за да съдят за нарушения на обичаите на марката и да решават съдебни спорове. Това е било — само че в малък мащаб — древното германско народно събрание, което първоначално също така не е било нищо друго освен голямо събрание на членовете на марката. Закони са били изработвани, макар и в редки, най-необходими случаи; избирали се длъжностни лица, проверявала се тяхната служебна дейност; но главно се раздавало правосъдие. Председателят е трябвало само да постави въпросите, а присъдата се произнасяла по общото решение на всички присъстващи.

В древността строят на марката е бил почти единственото обществено устройство на онези германски племена, у които не е имало крале. Сложат на старите родове първенци, който западнал през време на преселението на народите или скоро след него, лесно се приспособил към този строй, както и всичко стихийно възникнало заедно с него, тъй както келтските кланови първенци до XVII в. — към ирландската поземлена община. И марката пушла толкова дълбоки корени в целия живот на германците, че ние откриваме следите ѝ на всяка крачка в историята на развитието на нашия народ. В древността цялата публична власт в мирно време е била изключително съдебна власт и се е намирала в ръцете на народните събрания в стотните, в окръзите и най-после — на цялото племе. Но народният съд е бил само народен съд на марката, който е действувал в случаите, засягащи не само работите на марката, но и влизащи в сферата на публичната власт. Дори когато с образването на административно окръжно устройство държавните окръжни съдилища били отделени от обичайните съдилища на марката, и в едните, и в другите съдебната власт оставала в ръцете на народа.

Едва когато древните народни свободи стигнали до голям упадък и изпълнението на съдебните задължения, наред с военната служба, станало тежко бреме за обеднялото свободно население, Карл Велики можал в окръжните съдилища на повечето места да замени народните съдилища със съдилищата на шофените*. Но това никак не засегнало съдилищата на марката. Напротив, самите те оставали още образец за ленните съдебни курии на средновековието, в които сеньорът само поставял въпросите, а присъдата се произнасяла от самите ленници. Селският строй е бил изключително марковият строй на самостоятелната селска марка и е преминавал в градски строй с превръщането на селото в град, т. е. с укрепяването му чрез ровове и стени. От този първоначален строй на градската марка са израснали всички по-късно градски устройства. И най-после по образа на марковия строй са създавани уставите на безбройните свободни сдружения на средновековието, основани не върху общността на земевладението, особено уставите на свободните цехове. Предоставянето на цеха изключително право да упражнява определен занаят се е разглеждало точно така, както марковото право. Със същото усърдие, както там, често със съвсем същите средства цеховете се грижели делът на участието на всеки свой член в общия обект за ползване да бъде напълно или колкото може в по-голяма степен еднакъв.

Същата почти изумителна приспособимост, каквато марковият строй е проявил тук в най-различните области на обществения живот и пред лицето на най-разнообразни нужди, показва той и в по-нататъшното развитие на земеделието, и в борбата с растящата едра поземлена собственост. Този строй се ражда едновременно със заселването на германските племена в Германия, следователно по време, когато скотовъдството е било главният източник за препитание, а донесеното от Азия и полузабравено земеделие едва е започнало да се възражда. Марката се е запазила през цялото средновековие в тежка, непрестанна борба със земевладелската аристокрация. Но нуждата от нея винаги е била още толкова голяма, че навсякъде, където аристокрацията е заграбвала земята на селяните, устройството на селата, попадащи във феодална зависимост, е оставало устройството на марката, макар и силно окастрено от посегателствата на феодалите. По-долу ще дадем един пример за това. Строят на марката се е приспособявал към най-променливите отношения на владение на обработваемата земя, докато са съществували още

* Да не се смесват последните с бисмарк-леонхардовите съдилища на шофените ²²¹, в които шофените и юристите обшо издават присъдите. В древния съд на шофените не е имало юристи, председателят, или съдията, изобщо не е имал право на глас и шофените самостоятелно са произнасяли присъдата.

общии имоти на марката, както и към най-разнообразните права на собственост върху тях, когато марката е престанала да бъде свободна. Марката е загинала вследствие на заграбването на почти цялата селска земя, както поделена, така и неподелена, извършено от дворянството и духовенството при благосклонното съдействие на териториалната власт. Но икономически тя остарява, загубвайки жизнеспособността си като форма на земеделско производство, фактически едва тогава, когато гигантският прогрес на селското стопанство през последните сто години превърна земеделието в наука и доведе до появяването на съвсем нови форми на производство.

Основите на марковия строй започнали да се подкопават скоро след преселението на народите. Като представители на народа франкските крале завладели огромни земи, принадлежащи на целия народ, по-специално гори, за да ги раздават след това като подаръци на своите придворни, на своите военачалници, епископи и абати. Така те поставили основата на по-късното едро земевладение на аристокрацията и църквата. Последната още много преди Карл Велики е владеела цяла една трета от всички земи във Франция; няма съмнение, че през средните векове такова съотношение е съществувало почти в цяла католическа Западна Европа.

Безкрайните вътрешни и външни войни, неизменна последица на които са били конфискациите на земи, са разорили огромен брой селяни, така че по времето на Меровингите е имало вече доста голям брой свободни хора, лишени от земя. Непрестанните войни на Карл Велики са сломили главната сила на свободното селско съсловие. Първоначално всеки свободен владеец на земя е бил задължен да служи и със свои средства не само да се въоръжи, но и да се прехранва на военна служба в течение на шест месеца. Няма нищо чудно, че още по времето на Карл на военна служба е можел да бъде действително взет едва ли не само един на всеки пет мъже. През време на хаотичното управление на неговите приемници свободата на селяните още по-бързо е изчезвала. От една страна, бедствията, причинявани от набезите на норманите, вечните войни между кралете и междуособиците между феодалите принуждавали свободните селяни един след друг да търсят покровител. От друга страна, алчността на същата тази аристокрация и на църквата ускорявала този процес; с хитрост, обещания, заплахи, със сила те подчинявали на властта си още повече селяни и селски земи. Както в единия, така и в другия случай селската земя се превръщала в господарска и в най-добрия случай отново се предавала на селяните за ползване срещу натурален данък и безплатна работа за господаря. А селянинът от свободен притежател на земя се превръщал

в зависим, задължен да плаща натурален данък и да работи безвъзмездно за господаря, или дори в крепостен. В Западнофранкското кралство²²², и изобщо на запад от Рейн това е било правило. Източно от Рейн, напротив, се запазил още сравнително по-голям брой свободни селяни, предимно разпръснати, по-рядко събрани в цели свободни села. Но и тук през X—XII век под натиска на всемогъщиято на дворянството и църквата все по-голям брой селяни попадали в крепостна зависимост.

Когато феодалът — духовен или светски — придобивал селско владение, той същевременно придобивал и свързаните с това владение права в марката. По този начин новите земевладелци ставали членове на марката и първоначално имали в границите на марката само равни права, наред с останалите свободни и зависими общинари, дори ако това са били собствените им крепостни селяни. Но скоро, въпреки упоритата съпротива на селяните, те придобили на много места привилегии в марката, а често успявали дори да я подчинят на своята господарска власт. И все пак старата община-марка продължавала да съществува, макар и под господарска опека.

Колко безусловно необходимо е било тогава марковото устройство за земеделието, дори за едрото земевладение, най-убедително доказва колонизацията на Бранденбург и Силезия от фризийски, нидерландски, саксонски и рейнско-франконски заселници. Като се започне от XII век, те са били заселвани на цели села върху господарска земя и именно съгласно германското право, т. е. древното обичайно право на марката, доколкото се било запазило в господарските владения. Всеки получавал къща и двор, еднакъв за всички парцел от обработваемата земя на селото, определян по древния начин чрез жребий, както и право да се ползва от гората и пасището, в повечето случаи в господарската гора, по-рядко в отделни горски владения на марката. Всичко това — за наследствоно ползване. Собствеността върху земята запазвал господарят, на когото колонистите били задължени поколение след поколение да плащат определен натурален данък и да извършват определени работи. Но тези повинности били толкова умерени, че селяните тук били в по-добро положение, отколкото където и да било в Германия. Ето защо те останали спокойни, когато избухнала Селската война. Обаче те платили жестоко за това отстъпничество от собственото си дело.

Изобщо около средата на XIII век в положението на селяните настъпил решителен поврат към подобряване. Той бил подготвен от кръстоносните походи. Много феодали, заминавайки на поход, направо освобождавали селяните си. Други умирали, загивали, стотици дво-

рянски родове изчезнали и техните селяни също така често ставали свободни. Освен това с увеличаването на нуждите на феодалите за последните ставало много по-важно правото да разполагат с повинностите на селяните, отколкото лично с тях. Крепостното право на ранното средновековие, запазило още много черти на древното робство, предоставяло на господаря права, които все повече загубвали стойността си; постепенно то започнало да отслабва и положението на крепостните селяни се приближило до обикновена зависимост. Тъй като начинът на обработване на земята оставал старият, доходите на владетелите на именията могли да се увеличават само чрез разработване на нови земи, чрез основаване на нови села. Но това можело да става само при доброволно споразумение с колонистите, независимо от това, дали те принадлежели към имението или идвали отвън. Ето защо по това време навсякъде виждаме твърдо установени, в повечето случаи умерени селски повинности и добро отношение със селяните, особено във владенията на духовенството. И най-после благоприятното положение на новопривлечените колонисти оказвало от своя страна влияние върху положението на съседните зависими селяни, така че и те в цяла Северна Германия, продължавайки да изпълняват своите повинности в полза на земевладелците, получавали лична свобода. Само славянските и литовско-пруските селяни оставали несвободни. Но всичко това не можело да продължи дълго.

През XIV и XV в. градовете бързо се издигат и забогатяват. Особено разцъфтявали художествената промишленост и великолепието на градовете в Южна Германия и по Рейн. Разкошният живот на градските патриции не давал мира на земевладелските юнкери, които се хранели с груба храна, обличали се в груби дрехи и трябвало да се задоволяват с груби мебели. Но откъде могли да вземат красивите неща? Разбойничеството ставало все по-опасно и безуспешно. А за купуване били нужни пари. Тях можел да достави само селянинът. Това станало причина за нов натиск върху селяните, за увеличение на натуралните данъци и повинностите, за възобновилия се и все повече увеличаващ се стремеж да бъдат превърнати свободните селяни в зависими, зависимите в крепостни, а общата земя на марката — в господарска земя. На князете и дворяните в тази работа помагали юристите, изучили римското право, които със своето прилагане на нормите на римското право към германските отношения, които в повечето случаи били непонятни за тях, съумели да създадат безгранична бъркотия, но такава, че господарят винаги печелел, а селянинът винаги губел. Духовните владетели постъпвали по-просто: те фалшифицирали документи, в които првата на селяните се окастрили, а задълженията им се увеличавали. На това

лицничество на князете, дворяните и поповете селяните започнали от края на XV век да отговарят с чести разпокъсани въстания, докато през 1525 г. Великата селска война не обхванала Швабия, Бавария, Франкония и не заляла и Елзас, Пфалц, Рейнгау и Тюрингия. Селяните били победени след ожесточена борба. От това време се възобновява всеобщото преобладание на крепостната зависимост сред немските селяни. В онези места, където бушувала войната, всички запазили се още права на селяните сега били безсрамно потъпкани, общинната им земя превърната в господарска, а самите те — в крепостни. И като благодарност, че северногерманските селяни, живеещи в по-добри условия, останали спокойни, те попаднали, макар и побавно, под същото потисничество. За немските селяни в Източна Пруссия, Померания, Бранденбург, Силезия крепостното право се въвежда от средата, а в Шлезвиг-Холщайн — от края на XVI в. и все повече получавало характер на всеобщо заробване на селяните.

Това ново насилие имало още една икономическа основа. От войните по времето на Реформацията излезли засилени само германските териториални князе. Благородният разбойнически занаят на дворянството вече бил изживял времето си. Ако не искали да загинат, дворяните трябвало да изстискват повече доход от своите земевладения. Единственият начин за това бил — по примера на поедрите феодални владетели и особено на манастирите — да стопанисват за своя сметка поне част от своите владения. Онова, което дотогава било изключение, започнало сега да става необходимост. Но на тази нова форма на стопанисване пречело това, че почти навсякъде земята била разделена на селяни, задължени с натурален данък. С превръщането на свободните или зависими данъчни селяни напълно в крепостни господин феодалът си развързвал ръцете. Една част от селяните били обезземлени („gelegt“, според техническия термин), т. е. или изгонени от земята, или доведени до положението на безпарцелни селяни Kotsassen¹, притежаващи само къщурка и парче градинска земя, техните парцели — слети в едно голямо господарско имение, обработвано с крепостния труд на новите безпарцелни селяни и на останалите още на своята земя. По този начин не само че известна част от селяните просто били изгонвани от земите им, но и крепостните повинности на останалите значително се увеличавали, и с течение на времето все повече. Капиталистическият период възвестил своето настъпване в селото като период на едро селскостопанско производство въз основа на принудителния безплатен труд на крепостните селяни.

Отначало тези промени все пак ставали доста бавно. Но започнала Тридесетгодишната война²²³. През живота на едно поколение

ние цяла Германия е била кръстосвана на шир и на дълж от най-необузданите войници, каквито историята познава. Навсякъде плячкосване, грабежи, палежи, насилия и убийства. Най-много страдал селянинът там, където настрана от големите армии действували на своя глава и своя сметка малки свободни отряди или по-скоро свободни плячкаджии. Опустошението и обезлюдяването били безгранични. Когато настъпил мир, Германия лежала безпомощна, изпотъпкана, разпокъсана, обезкръвена; и в най-бедствено положение бил пак селянинът.

Земевладелската аристокрация станала сега единственият господар в селото. Князете, които тъкмо по това време премахнали в съсловните събрания политическите ѝ права, в замяна на това ѝ развързали ръцете по отношение на селяните. А способността на селяните да се съпротивляват била напълно сломена от войната. Аристокрацията можела сега да определи всички поземлени отношения така, както било най-изгодно за поправяне на нейните разстроени финанси. Не само че всички изоставени селски стопанства били на бърза ръка присъединени към господарското имение, но именно сега започнало в голям мащаб и системно изгонване на селяните от земята. Колкото по-голямо било господарското стопанство, толкова по-тежки били естествено крепостните повинности на селяните. Отново дошло времето на „неограничените повинности“; господин земевладелецът можел да праща на работа селянина, семейството му, добитъка му толкова пъти и за толкова време, колкото си искал. Сега крепостното състояние станало всеобщо; свободният селянин станал рядкост, като бялата врана. А за да може господин земевладелецът да задуши в зародиша ѝ всяка, дори най-малката съпротива на селяните, той получил от териториалния княз правото на патримониална юрисдикция, т. е. бил определен за единствен съдия за всички малки провинения и тъжби на селяните, дори когато селянинът се тъжел против самия него, своя господар. По този начин господарът бил съдия на собствените си дела! От това време в селото започнали да властвуват тоягата и камшикът. Както и цяла Германия, немският селянин бил доведен до най-голямо унижение. Както цяла Германия, селянинът бил толкова обезсилен, че изчезнала всякаква възможност да си помогне сам и спасение можело да дойде само отвън.

И то дошло. С френската революция и за Германия, и за германския селянин изгрива зората на по-добри времена. Едва заемат армиите на революцията левия бряг на Рейн, и там като с махване на магическа пръчка изчезва цялата вехтория на крепостния труд, натуралният данък и всякакъв род данъци към господин земевладелец, заедно със самия него. Селянинът по левия бряг на Рейн

става господар на своето парче земя и освен това в Code civil²²⁴, подготвен в революционната епоха и само осакатен от Наполеон, той получава един пригоден към неговото ново положение кодекс, който можел не само да разбира, но и удобно да носи в джоба си.

Но на десния бряг на Рейн селянинът трябвало още дълго да чака. Наистина в Прусия след напълно заслуженото ѝ поражение при Йена²²⁵ биват отменени някои от най-отвратителните дворянски привилегии и установена от закона възможност за така наречено освобождение от другите повинности на селяните чрез откупуване. Но дълго време всичко това остава в по-голямата си част само на книга. В другите [германски] държави бива направено още по-малко. Трябваше да дойде една втора френска революция от 1830 г., за да започне да се прилага откупуването от повинностите поне в Баден и някои други малки държави, съседни на Франция. И дори когато третата френска революция от 1848 г. увлече най-последно и Германия, в Прусия откупуването далеч още не беше завършило, а в Бавария не беше изобщо започвало! Наистина сега работите тръгнаха по-бързо; крепостният труд на селяните, настроението на които този път беше станало съвсем бунтарско, загуби вече всякаква ценност.

Впрочем в какво се състоеше това освобождаване? В това, че вземайки от селянина определена парична сума или парче от неговата земя, земевладелецът се задължаваше срещу това да признава занаят останалата още у селянина земя за свободна, необременена с повинности собственост на последния, макар че и всички принадлежащи на господин земевладелеца земи не бяха нищо друго, освен заграбени от селяните земи! Но не стигаше и това! При разделянето на земята назначените за тази цел чиновници, разбира се, почти винаги държаха страната на господин земевладелец, при когото те живееха и гуляеха, така че селяните биваха ограбвани в колосални размери, като им се вземаше дори повече от изрично допустимото според закона.

И тъй, благодарение на три френски и една немска революции ние стигнахме най-последно до положение, че у нас отново има свободни селяни. Но колко далеч е сегашният наш свободен селянин от свободния член на някогашната марка! Неговата земя в повечето случаи е много по-малка, а неподделената марка изобщо е изчезнала, с изключение на малобройните, много малки и запуснати общински гори. Но като не може да се ползва от общинска мера, дребният селянин не може да отглежда добитък; като не отглежда добитък, той няма торове, а без торове е невъзможно рационално земеделие. Бирникът и заплашителната фигура на съдията изпълнител

зад него, така добре известни на съвременния селянин, бяха непознати за общинаря от старите времена, както и ипотечният лихвар, в лапите на когото едно след друго попадат селските стопанства. Но най-забележителното е, че тези нови свободни селяни с така орявана земя и подрязани криле се появиха в Германия, където всичко става така късно, в такова време, когато не само научното водене на селското стопанство, но и новоизобретените селскостопански машини все повече и повече превръщат дребното селско стопанство в остаряла, вече нежизнеспособна форма на производство. Тъй както механичното предене и тъчене изместиха чекръка и ръчния тъкачен стан, така и тези нови методи на селскостопанско производство ще унищожат неизбежно парцелното селско стопанство и ще го заменят с едра поземлена собственост, стига да им бъде дадено за това необходимото време.

Защото цялото европейско земеделие, както се води сега, е вече заплашено от един мощен съперник — американското масово производство на зърнени храни. С американската земя, от самата природа добра за обработване и дълги години торена, която може да се купи на безценица, не могат да издържат конкуренция нито нашите задлъжнели дребни селяни, нито нашите също така затънали в дългове едри земевладелци. Целият европейски начин на водене на селското стопанство търпи поражение пред американската конкуренция. В Европа вече земеделие ще може да се води само ако това става в обществена форма и за сметка на обществото.

Такива са перспективите за нашите селяни. А възстановяването на една макар и западна, свободна селска класа имаше *тази* добра страна, че постави селянина в положение, в което той — с помощта на естествените си съюзници — работниците — може да си помогне сам, стига да поиска да разбере *как**

Но как? — Чрез възраждане на марката, но не в нейната стара отживяла, а в обновена форма; чрез такова обновяване на общинното земевладение, при което то не само ще осигури на дребностопанските общинари всички предимства на едрото стопанство и на прилагането на селскостопански машини, но и ще им предостави средства да организират наред със земеделието и едра промишленост с използване силата на парата и водата, и то не за сметка на капиталисти, а на самото сдружение.

---

* Следва текст, добавен от Ф. Енгелс към отделното издание на „Марката“, излязло през 1883 г. под заглавието „Немският селянин. Какво е бил? Какво е? Какво може да бъде?“. *Ред.*

Едро земеделие и използване на селскостопанските машини — това с други думи значи: да се направи излишен селскостопанският труд на по-голямата част от дребните селяни, които сега обработват сами земята си. А за да не останат без работа тези изтласкани от земеделието хора или да не бъдат принудени да се струпват в градовете, те трябва да бъдат ангажирани с промишлен труд в самото село, а това може да бъде организирано с изгода за тях само в големи мащаби, с използване силата на парата и водата.

Как да се устрои това? Помислете хубавичко върху това, немски селяни. В това могат да ви помогнат само *социалдемократите*.
